

УДК 343.985.6

Л. С. Белік, Є. І. Тищенко

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОДЕРЖАННЯМ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Постановка проблеми. На виконання вимог, які були поставлені Європейським Союзом перед Україною щодо вдосконалення стандартів боротьби та протидії корупції, Верховної Радою України було прийнято низку законів, які окреслили зміни у законодавстві України, присвяченому протидії корупції та хабарництву, а саме було прийнято Закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами «Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією», який набув чинності 18 травня 2013 р. [1], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики», який набув чинності 9 червня 2013 р. [2], та деякі інші. Цими Законами було проведено заміну терміна «хабар» на термін «неправомірна вигода», який є більш широким та охоплює не тільки матеріальну вигоду, а й немайнову; всі правопорушення, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди, було віднесено до злочинів; здійснено криміналізацію обіцянки та пропозиції отримання неправомірної вигоди, розширено коло осіб, які можуть бути суб'єктами злочинів означеної категорії.

Отже, спочатку законодавцем було внесено відповідні зміни у ст. 1 чинного на той час Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. [3] (втратив чинність із початком роботи системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування відповідно до Закону України № 1700-VII від 14 жовтня 2014 р.), а потім дослівно ідентичне визначення поняття «неправомірна вигода» було наведено й у новому, чинному сьогодні, Законі України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14.10.2014 р., а саме встановлено, що неправомірна вигода – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Злочини, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди, належать до загального масиву злочинів, пов'язаних із корупцією, та виокремлюються з них за групою ознак, визначаючи які більшість науковців придержуються тотожних поглядів, але є й деякі розбіжності, пов'язані, насамперед, із тим чи входить до складу злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, провокація підкупу, тобто дії службової особи з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду [5]. Так, у деяких наукових джерелах, здебільшого присвячених дослідженню ще поняття «хабарництва», має місце думка про те, що провокація хабаря включається до родового поняття «хабарництва» внаслідок однорідності та тотожності термінології, що використовувалась під час написання диспозицій відповідних норм кримінального права [6], але більшість науковців усе ж притримуються думки, з якою погоджуємось і ми, що сутність провокації підкупу слід винести за межі поняття одержання неправомірної вигоди, оскільки такі дії є видом зловживання із боку службових осіб, спрямованими на створення штучних ситуацій щодо одержання чи надання неправомірної вигоди і є прикладом незаконного способу створення доказів для обвинувачення саме у злочинах, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, тобто «провокація підкупу» має самостійне значення у структурній побудові корупційних злочинів та не належить до групи злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди [7; 8]. Наведений нами теоретичний висновок щодо винесення складу злочину провокації підкупу за межі визначення злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, майже повністю корелюється з думкою щодо цього практичних працівників правоохоронних органів, на яких покладено обов'язки щодо протидії злочинам, пов'язаним з одержанням неправомірної вигоди.

Виходячи з цього, вважаємо, що коло злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, має бути окреслено такими статтями Кримінального кодексу України: ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», ст. 3682 «Незаконне збагачення», ст. 3683 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», ст. 3684 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», ст. 369 «Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі», ст. 3692 «Зловживання впливом» [5].

Аналізуючи причини високого рівня латентності та складності доказування обставин злочинів досліджуваної категорії, В.Ю. Шепітько виокремлює такі: 1) специфічність характеру злочину, пов'язану з конфіденційністю спілкування двох осіб; 2) відсутність або недостатність традиційних слідів скоєння злочину; 3) одномоментність та нетривалість дій, що здійснюються під час передачі неправомірної вигоди; 4) завуальованість і ма-

скування предмета злочину; особливості предмета доказування; 5) труднощі у фіксації дій осіб, що дають та приймають неправомірну вигоду [7]. На нашу думку, до таких причин можна додати специфічність суб'єкта отримання неправомірної вигоди, яка полягає у наявності в останнього різноманітних владних і службових посадових повноважень, пов'язаних із цим додаткових прав та обов'язків цієї особи, а також те, що суб'єкти злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, завдяки наявності певних вимог до осіб, котрі обіймають керівні посади, та проведеному певному відбору зазвичай мають високий рівень освіти, досвід роботи, професійну підготовку та добре обізнані з особливостями функціонування установ та підприємств, на яких вони працюють.

Як зазначає А.Н. Халіков, під час дослідження способу скоєння злочину необхідно мати на увазі, що він, будучи серцевиною механізму злочину, відображає саму його суть, визначаючи головну дію, спрямовану на досягнення певного злочинного результату, тобто є системою індивідуальних прийомів і методів здійснення протиправних дій, які визначені кримінальним законодавством та спрямовані на досягнення злочинного результату завдяки використанню обраних знарядь та засобів в умовах конкретної матеріальної обстановки [9].

Досліджуючи способи одержання неправомірної вигоди, більшість науковців, узагальнюючи власні здобутки та роботи інших дослідників, розрізняють два основних способи одержання неправомірної вигоди: *простий*, який полягає у безпосередньому отриманні предмета неправомірної вигоди, так би мовити «передавання із рук у руки», та *замаскований (прихований)*, який полягає у тому, що факт одержання неправомірної вигоди маскується під інші, зовні правомірні дії з боку особи, яка надає або отримує (а також посередника) неправомірну вигоду. Прикладом такого маскування (приховування) факту отримання неправомірної вигоди може бути придбання суб'єктом отримання неправомірної вигоди в особи, яка її надає, коштовної речі (наприклад, квартири, дорогоцінностей, побутової техніки) за ціну, яка завідомо є значно дешевшою від ринкової, або виконання ремонтних робіт без проведення фактичної сплати за них тощо [10].

Визначаючи одержання неправомірної вигоди як прийняття суб'єктом одержання неправомірної вигоди неправомірної вигоди для себе чи третьої особи, законодавець декларує, що не має значення те, як цим суб'єктом було фактично використано предмет неправомірної вигоди. Дії щодо подальшого розпорядження прийнятим предметом неправомірної вигоди перебувають поза межами об'єктивної сторони досліджуваної категорії злочинів, тобто кримінальна відповідальність настає незалежно від того, коли саме було отримано неправомірну вигоду – до чи після вчинення певних дій, обумовлених між тим, хто дає, та тим, хто отримує неправомірну вигоду, коли саме проводилось це обумовлення, чи були такі дії взагалі вчинені, чи збиралась/намагалась ця особа вчиняти ці дії. Злочин, пов'язаний з отриманням неправомірної вигоди, вважається закінченим із моменту прийняття суб'єктом отримання неправомірної вигоди хоча б частини та-

кої вигоди. Якщо суб'єкт отримання неправомірної вигоди виконав певні дії, спрямовані на її отримання, але через незалежні від його волі причини не зміг таку неправомірну вигоду отримати, то його дії мають бути кваліфіковані як замах на одержання неправомірної вигоди.

Розкриваючи зміст терміна «вимагання неправомірної вигоди», слід звернутись до тлумачення терміна «вимагання», яке має таке значення: ставити перед ким-небудь якусь вимогу; зобов'язувати до чого-небудь, змушувати робити саме так, а не інакше; пропонувати в категоричній формі зробити щось [11]. Таким чином, вимагання неправомірної вигоди є діянням, за якого суб'єкти отримання неправомірної вигоди вимагають неправомірну вигоду з погрозою порушити права та інтереси осіб, які залежні від них, або звертаються до них.

Науковцями нерідко визначається наявність тісного зв'язку між способом скоєння злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди (раніше хабара), та предметом неправомірної вигоди (хабара) і його суб'єктом. Зупинимось докладніше на кожному з них.

Окреслюючи межі визначення терміна «предмет неправомірної вигоди», звернемось до безпосереднього тлумачення терміна «предмет», який тлумачний словник української мови визначає як:

- 1) будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття;
- 2) логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання тощо;
- 3) те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого, чого-небудь [12, с. 867].

Як ми вже зазначали вище, після внесення у 2013 році низки змін у законодавство України, присвячене протидії корупції та хабарництву, термін «хабар» було не тільки технічно замінено на термін «неправомірна вигода», а й розширено предмет цього злочину, а саме додано до нього вигоди нематеріального чи негрошового характеру: неправомірна вигода – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, *будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру*, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [4].

Проаналізуємо всі складники предмета неправомірної вигоди більш докладно.

Грошові кошти – це а) готівка: вітчизняна чи зарубіжна валюта; б) безготівкові засоби розрахунку: платіжні доручення, чеки, акредитиви, банківські платіжні картки; в) цінні папери: документи, які засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка випустила цінні папери, та їх власником, передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів і можливість передачі грошових та інших прав, пов'язаних із володінням цими документами, іншій особі, а саме приватизаційні папери, акції, облігації внутрішніх і зовнішніх державних позик, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання, ошадні сертифікати, інвестиційні сертифікати, векселі тощо [13];

г) електронні гроші: одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується у готівковій або безготівковій формі [14]. Електронні гроші означають грошову вартість, яку представлено у вимозі до емітента, зберігаються на електронному пристрої, зокрема магнітному, випускаються для отримання коштів із метою здійснення платіжних операцій та приймаються фізичною або юридичною особою, відмінною від установи – емітента електронних грошей [15].

Майно – це а) будь-які інші, відмінні від грошових коштів, матеріальні предмети та речі (матеріальні речі та предмети, рухомі та нерухомі, обіг яких не обмежено а також обіг яких обмежено або заборонено: наркотичні засоби та прекурсори, психотропні речовини, сильнодіючі лікарські засоби, зброя, боєприпаси, вибухові речовини та ін.); б) права на майно – документи, які надають право на одержання майна, володіння, користування та розпорядження майном, а також документи, що надають право вимагати виконання зобов'язань майнового характеру тощо (наприклад, свідоцтво на право власності, введення до співзасновників, дарування, різноманітні путівки на відпочинок, лікування та ін.); в) будь-які дії майнового характеру (наприклад, передача майнових вигод або відмова від них) [10, с. 420].

Переваги – це виключне особисте право на що-небудь, привілей [12, с. 772].

Пільги – це повне або часткове звільнення від дотримання встановлених законом загальних правил виконання яких-небудь обов'язків [12, с. 754].

Нематеріальні активи – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований і утримується його держателем із метою виконання протягом певного періоду (операційного циклу) операцій із виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях та надання в оренду іншим особам [16].

Будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Відповідно до словника української мови термін «вигода» означає те, що дає добрі наслідки в чому-небудь, якийсь прибуток тощо [17], тобто *будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру* – це збірний термін, до якого належать усі інші вигоди, які не мають матеріального та грошового вираження, а також не підпадають під визначення і характеристики, наведені у попередніх пунктах, наприклад, отримання похвальної характеристики, нагородження почесними званнями, які не мають державного значення, лобювання та протегування інтересів у відповідних організаціях та установах, задоволення сексуальних потреб, отримання будь-яких відомостей і даних на матеріальних носіях чи в електронному вигляді, реклама послуг чи товарів тощо.

Оскільки у законодавчій та науковій літературі немає визначення терміна «будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру», а опитані нами практичні працівники, на яких покладено обов'язки щодо протидії злочинам, пов'язаним з отриманням неправомірної вигоди, не завжди чітко та правильно уявляють собі, що саме розуміє

законодавець під цим терміном, вважаємо за необхідне здійснення на офіційному рівні тлумачення означеного терміна та пропонуємо таке авторське визначення: будь-які інші вигоди нематеріального чи грошового характеру – це будь-яка користь, прибуток чи інші позитивні наслідки у будь-якій сфері соціального (особистого та службового) існування особи, які не мають матеріального та грошового характеру, не є пільгами, перевагами чи нематеріальними активами, можуть бути надані, запропоновані чи обіцяні цій особі іншою та можуть бути нею одержані.

Після описаних нами вище змін у законодавстві України, присвяченому протидії корупції та хабарництву, *суб'єктом злочину, пов'язаного з отриманням неправомірної вигоди*, може бути не тільки службова особа, а й інші категорії громадян, а саме:

1) у ст.ст. 368 та 368² Кримінального кодексу України суб'єктом злочину є *службові особи, службові особи, які займають відповідальне становище, та службові особи, які займають особливо відповідальне становище* [5];

2) суб'єктом злочинів, передбачених ч.ч. 1 та 2 ст. 368³, ч.ч. 1 та 2 ст. 368⁴, ст.ст. 354, 369 та 369² Кримінального кодексу України, є загальний суб'єкт, тобто фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 16 років [5];

3) суб'єктом злочинів, передбачених ч.ч. 3 та 4 ст. 368³ Кримінального кодексу України, є службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми [5];

4) суб'єктом злочинів, передбачених ч.ч. 3 та 4 ст. 368⁴ Кримінального кодексу України, є особи, які надають публічні послуги, до яких законодавець відносить аудиторів, нотаріусів, приватних виконавців, експертів, оцінювачів, третейських судій або інших осіб, які провадять професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежних посередників чи арбітрів під час розгляду колективних трудових спорів [5];

5) суб'єктом правопорушень, передбачених ст. 369³ Кримінального кодексу України, є особи, зазначені у ч. 2 ст. 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» [5].

Висновки. Підсумовуючи, можемо зробити висновок про те, що криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, є важливою, динамічною та впорядкованою системою ознак наведеної категорії злочинів, чітке визначення і розуміння яких дозволить значно покращити статус та стан вирішення головних завдань, що постають перед правоохоронними органами щодо протидії корупції та хабарництву. Водночас у сучасному національному науковому середовищі ще не окреслено єдиного й однозначного погляду на складові елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, на їх якісний та кількісний склад, а деякі елементи

складу криміналістичної характеристики злочинів означеної категорії й досі залишаються малодослідженими, невизначеними на законодавчому та науковому рівнях. Прикладом може бути відсутність офіційного тлумачення такого порівняно нового складника предмета неправомірної вигоди, як «*будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру*», які ми пропонуємо визначити так: «*будь-яка користь, прибуток чи інші позитивні наслідки у будь-якій сфері соціального (особистого та службового) існування особи, які не мають матеріального та грошового характеру, не є пільгами, перевагами чи нематеріальними активами, можуть бути надані, запропоновані чи обіцяні цій особі іншою та можуть бути нею одержані*».

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України № 221-VII від 18.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики : Закон України № 3208-VI від 14.05.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України № 3206-VI від 07.04.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
4. Про запобігання корупції : Закон України № 1700-VII від 14.10.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №№ 25–26. – Ст. 131.
6. Кримінальне право України. Особлива частина : [підруч.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 565 с.
7. Криміналістика : [підруч.] / [В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. – 5-те вид. переробл. та допов. – К. : Ін Юре, 2016. – 640 с.
8. Мельник М.І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, вдосконалення законодавства / М.І. Мельник. – К. : Парламент. вид-во, 2000. – 460 с.
9. Халиков А.Н. Должностные преступления: характеристика, расследование, предупреждение (криминалистический аспект) : [монографія] / А.Н. Халиков ; под. ред. В.И. Комиссарова. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 312 с.
10. Шепітько В.Ю. Криміналістика : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / В.Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2010. – 496 с.
11. Короткий тлумачний словник української мови / під ред. Д.Г. Гринчишина. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Рад. шк., 1988. – 320 с.
12. Новий тлумачний словник української мови. Т. 2 К–П 200 000 слів. – Вид. 2-ге, випр. / [уклад. : В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконіт, 2008. – 926 с.
13. Словник фондового ринку / [автори-уклад.: А.Т. Головка, В.Ф. Кобзар, О.О. Науменко та ін.]. – К., 1999. – 228 с.
14. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
15. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей : Постанова Національного банку України № 481 від 04.11.2010 р.
16. Соціально економічний курс // Енциклопедія економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : economy.lviv.ua.
17. Словник української мови : в 11 т. / Ін-т мовознавства АН УРСР ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1. – С. 375.

А н о т а ц і я

Белік Л. С., Тищенко Є. І. Деякі аспекти криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. – Стаття.

Статтю присвячено деяким аспектам криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. Вивчаються Закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики» та ін. Висвітлено коло статей Кримінального кодексу України, що пов'язані з отриманням неправомірної вигоди. Досліджуються способи скоєння злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди. Проаналізовано складники предмета неправомірної вигоди і суб'єкти, що вчиняють злочини вказаної категорії.

Ключові слова: боротьба з корупцією, злочини, що пов'язані з одержанням неправомірної вигоди, Кримінальний кодекс України.

А н н о т а ц и я

Белік Л. С., Тищенко Е. И. Некоторые аспекты криминалистической характеристики преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды. – Статья.

Статья посвящена некоторым аспектам криминалистической характеристики преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды. Изучаются Законы Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно приведения национального законодательства в соответствие со стандартами Уголовной конвенции о борьбе с коррупцией», «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины по реализации государственной антикоррупционной политики» и др. Освещены статьи Уголовного кодекса Украины, связанные с получением неправомерной выгоды. Исследуются способы совершения преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды. Проанализированы составляющие предмета неправомерной выгоды и субъекты, совершающие преступления указанной категории.

Ключевые слова: борьба с коррупцией, преступления, связанные с получением неправомерной выгоды, Уголовный кодекс Украины.

S u m m a r y

Belik L. S., Tishchenko E. I. Some aspects of forensic characteristics of crimes related to the illegal receipt of benefits. – Article.

This article is devoted to highlighting some aspects of forensic characteristics of crimes related to receiving improper benefits. We study the Laws of Ukraine “On amendments to some legislative acts of Ukraine to bring national legislation into conformity with the standards of Criminal Law Convention on Corruption”, “On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the implementation of the state anti-corruption policy” and others. Deals with the range of articles of the Criminal Code of Ukraine in obtaining illegitimate benefits. Researched ways of committing crimes related to receiving improper benefits. Analyze the components subject undue advantage and entities that commit crimes of this category.

Key words: fighting corruption, crimes relating to the illegal receipt of benefits, Criminal Code of Ukraine.